

הנקמה – התנאים לאיסורה ולהיתרה

איתן וייסמן¹

תוכן

הקדמה

הסוגיה והסברה

1. תחומי הנקימה - רק בענייני ממון או גם כצער גוף?
2. הדיבור כמעשה הנקימה – תנאי הכרחי או לא?
3. כמי מותר לנקום ומתי:

א. חיובי ממונות ודיני נפשות

ב. תלמידי חכמים

ג. מלך

ד. גויים, יהודים מומרים ואפיקורסים

ה. "כמי שאינו חברו"

---

1 רוב חלקו השלישי של מאמר זה נדפס כחלק ממאמר. ראה א, וייסמן, "היתר הנקמה והמוסר שבאיסור הנקמה", שמעתין 141-142, בני ברק, תש"ס.

הקדמה

נאמר בתורה בפרשת קדושים²:

לא תקם ולא תטר את בני עמך ואהבת לרעך כמוך אני ה'.

המסילת ישרים³ בהתייחסו לאיסור הנקימה כותב כך:

גם השנאה והנקימה קשה מאד לשימלט ממנה לב הותל אשר לבני האדם, כי האדם מרגיש מאד בעלבונותיו ומצטער צער גדול, והנקמה לו מתוקה מדבש, כי היא מנוחתו לבדה. על כן לשיהיה בכחו לעזוב מה שטבעו מכריח אותו ויעבור על מדותיו, ולא ישנא מי שהעיר בו השנאה, ולא יקום ממנו בהזדמן לו שיוכל להנקם, ולא יטור לו, אלא את הכל ישכח ויסיר מלבו כאילו לא היה חזק ואמיץ הוא. והוא קל רק למלאכי השרת שאין ביניהם המדות הללו, לא אל שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם. אמנם גזרת מלך היא, והמקראות גלויים באר היטב, אינם צריכים פירוש...

הנה, כמה טבעית היא הנקימה וכמה קשה להימנע ממנה ובכל זאת "גזרת מלך היא" ולקיימה אנו מצווים. התהיות העולות לגבי לאו זה הן: מהי הגדרת הנקמה, מתי היא אסורה ומתי מותרת, ובאיזה אופן אסורה פעולת הנקמה ובאיזה אופן היא מותרת?

בשאלות אלו ואחרות נעסוק במאמר זה ונלכך את איסור הנקמה לאיסור ולהיתר. להלן נציג את מקורותיו התלמודיים של איסור הנקמה, המופיע כבר במקרא כפי שצוין לעיל.

הסוגיה והסברה

תלמוד בבלי מסכת יומא⁴:

אמר רב יהודה אמר רב: מפני מה נענש שאול? מפני שמחל על כבודו שנאמר: 'ובני בליעל אמרו מה ישענו זה ויבוהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש'. וכתוב: 'ויעל נחש העמוני ויחן על יבש גלעד וגו'". ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוידק כל תלמיד שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם. והכתיב 'לא תקם ולא תטר' ההוא בממון הוא דכתיב, דתניא: איוו היא נקימה ואיוו היא נטירה

2 י"ט, יח.

3 פרק יא.

4 כב ע"ב - כג ע"א.

נקימה אמר לו השאילני מגלך אמר לו לאו, למחר אמר לו הוא השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני זו היא נקימה. ואיוו היא נטירה? אמר לו השאילני קרדומך אמר ליה לא, למחר אמר לו השאילני חלוקך אמר לו הילך איני כמותך שלא השאלתני זו היא נטירה. וצערא דגופא לא? והא תניא הנעלבין ואינו עולבין שומעין חרפתו ואינו משיבין עושין מאהבה ושמתין ביסורין עליהן הכתוב אומר ואהביו כצאת השמש בגברתו? לעולם דנקיט ליה בליביה והאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו דמפייסו ליה ומפייס.

ובהתייחסות ממוקדת יותר ביחס למהי הנקימה בספרא פרשת קדושים⁵:

(י) לא תקום עד היכן היא כחה של נקימה אמר לו השאילני מגלך ולא השאילו למחר אמר לו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך כשם שלא השאלת לי מגלך לכך נאמר לא תקום: (יא) לא תטור עד היכן כחה של נטירה אמר לו השאילני קרדומך ולא השאילו למחר אמר לו השאילני מגלך אמר לו הא לך איני כמותך שלא השאלת לי קרדומך לכך נאמר לא תטור.

1. תחומי הנקימה - רק בענייני ממון או גם בצער גוף?

רוב הראשונים טוענים כפשט הסוגיה "ההוא בממון הוא דכתיב" שאיסור הנקימה הוא רק בענייני ממון, ואילו בענייני צער הגוף אין איסור לאו מן התורה על הנקימה.

בדעה זו אנו מוצאים את היראים⁴, הסמי"ג⁷, ר' יונה⁸, סמ"ק⁹, חזקוני¹⁰, המאירי¹¹, מהרש"ל¹², מנחת חינוך¹³, עמודי הארזים וווי העמודים¹⁴, תורה תמימה¹⁵, הגר"פ על רס"ג¹⁶, יד הקטנה¹⁷.

---

5 פרק ד הלכה י" - יא'.

6 סימן מ'.

7 ל"ת יא' - יב'.

8 שערי תשובה, שער שלישי, סימן לח'.

9 קל' - קלא'.

10 ויקרא י"ט, יח.

11 יומא כג ע"א, ד"ה "נקמה ונטירה".

12 עמודי שלמה, לאווין יא'.

13 מצוה רמא'.

14 על היראים שם.

היראים מוכיח זאת לא רק מן הגמרא אלא מיי"ג המידות במידה "דבר הלמד מעניינו", שכן בסמוך ל"לא תיקום" הוזכרו הרבה איסורים בענייני ממון כ - פעולת שכיר, עושק, גזל, פרט, גניבה ועוד. אם כן גם איסור "לא תיקום" מתייחס דווקא לענייני ממון.

אולם בשבילי חיים¹⁸ מעיר על דברי היראים שכן מוצאים בסמוך לאיסור "לא תיקום" גם הרבה איסורים שאינם קשורים לענייני ממון כ - איסור שבועת שווא, קללה, לפני עיוור, איסור רכילות ועוד. לכן, טוען בשבילי חיים כי צריך לומר שהגמרא למדה את חילוקה בין ענייני ממון לבין ענייני צער הגוף מסברה ולא מיג' מידות שהתורה נדרשת בהם.

לשיטה זו מהלך הגמרא הוא כך :

1. "ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק כל תלמיד שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם"

2. שואלת הגמרא: "והכתיב לא תקם ולא תטר"? עונה הגמרא: "ההוא בממון הוא דכתיב דתניא איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה נקימה אמר לו השאילני מגלך אמר לו לאו למחר אמר לו הוא השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני זו היא נקימה ואיזו היא נטירה אמר לו השאילני קרדומך אמר ליה לא למחר אמר לו השאילני חלוקך אמר לו הילך איני כמותך שלא השאלתני זו היא נטירה". כלומר, איסור לאו של "לא תיקום" שייך הן בתלמידי חכמים והן בשאר בני - אדם דווקא בענייני ממון ולא בענייני צער הגוף.

3. שואלת הגמרא: "וצערא דגופא לא והא תניא הנעלבין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין עושין מאהבה ושמחין ביסורין עליהן הכתוב אומר ואהביו כצאת השמש בגברתו" כלומר, הרי יש עניין של מידת חסידות למחול ולא לנקום בין בתלמיד חכם בין בשאר בני - אדם?

4. עונה הגמרא: "לעולם דנקיט ליה בליביה" כלומר, בענייני צער הגוף אין איסור לאו מהתורה. אלא שלשאר בני - אדם יש מידת חסידות למחול ולא לנקום גם בענייני צער הגוף. אך לתלמיד חכם שבזיונו הוא בזיון התורה אסור למחול לגמרי וצריך לשמור את נקמתו בליבו.

5. שואלת הגמרא: "והאמר רבא כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו"? עונה הגמרא: "דמפייסו ליה ומפייס" דהיינו, תלמיד חכם אינו רשאי למחול לגמרי עד שיבקשו ממנו סליחה.

15 ש.ס.

16 ח"א, עמי קלד; ח"ב, עמי נב.

17 הלי דעות פרק ז', ס"ק ז'.

18 על ה"חפץ חיים", בפתיחה לאווין ח' - ט', ס"ק כה'.

אם - כן לשיטתם: בענייני ממון יש איסור לאו של "לא תיקום" אך בכל מקרה אין על ענייני צער הגוף איסור לאו של נקימה, אולם לסתם בני - אדם יש מידת חסידות למחול על כך, אך תלמיד חכם צריך לשמור נקמה בליבו עד שיבקשו ממנו סליחה.

אם ננסה למצוא סברה לשיטתם יתכן לבוא ולומר¹⁹ שהתורה ירדה לסוף דעתו של האדם וליכולתו לשלוט בעצמו. והתורה טוענת שבכל הקשור לדבר היצוני לאדם, כענייני ממון, מסוגל ואמור הוא האדם לשלוט ביצריו ולא לנקום, אך בפגיעה פיזית או נפשית באדם עצמו אשר לא כל אחד מסוגל לשלוט ביצריו ולהבליג שם התיירה התורה את הנקמה, ורק ממידת חסידות נדרש הוא האדם להבליג ולמחול.

מנגד, ישנה דעה הסוברת כי איסור לאו ד"לא תיקום" שייך גם בענייני ממון וגם בענייני צער גוף.

כך סובר ספר החינוך²⁰ כפי שמוכח בדבריו "והענין הוא כגון ישראל שהע או ציער לחבירו באחד מכל הדברים..." כלומר מדבר גם על ציעור החבר, וכן בהמשך דבריו בשורשי המצוה מביא דוגמה מדוד המלך "וכמו שאמר דוד עליו השלום²¹ הניחו לו ויקלל כי אמר לו השם יתברך, תלה הענין בחטאו ולא בשמעני בן גרא..." ושם הרי מדובר על ציעור הנפש על - ידי הקללה ולא בענייני ממון, ובכל זאת משתמש בזה ספר החינוך כדוגמה לאי - נקמה במקום בו שייך לדבר על נקמה.

גם ברמב"ן²² ניתן לדייק שסובר כך, שכן הוא כותב שכאשר יש חיוב ממוני או חיוב בדיני נפשות מותר ואף חובה ללכת לבית - דין ו"לנקום" ולתבוע את המגיע לניזק. משמע מדבריו שבדברים שאין בהם מקום לתביעה בבית - דין, הן בדיני ממונות והן בדיני נפשות, שייך הלאו ד"לא תיקום", שכן הוא קושר יחדיו את חיובי הממון עם חיובי הנפשות.

בדברי הרמב"ם חלוקות הדעות.

ביד החזקה, הלכות דעות²³ פוסק הרמב"ם:

הנוקם מחבירו עובר בלא תעשה שנאמר לא תקום ואע"פ שאינו לוקה עליו דעה רעה היא עד מאד...

19 בדומה לסברת השבילי חיים (על החפץ חיים בפתיחה, ס"ק כז) שמחלק בין נקמה על מניעת טובה לבין נקמה על גרימת נזק, כפי שיובא בהמשך. ראה הערה מסי' 7.

20 מצוה רמא' - רמב".

21 שמואל בי ט"ז, יא.

22 קדושים, י"ט, יח.

23 פרק ז' הלכה ז'.

והרמב"ם אינו מחלק בהלכה זו בין ענייני ממון לענייני צער הגוף. אולם בהמשך ההלכה מביא הרמב"ם את הדוגמה כפי שמובאת בגמרא הדנה בענייני ממון.

וכן בספר המצוות²⁴ מונה הרמב"ם את לאו ד"לא תיקום" בלשון זו:

שהזהירנו שלא לנקום קצתנו מקצתנו והוא שעשה לו מעשה אחד ולא יסור מלחפש אחריו עד שיגמלהו כמעשהו הרע או יכאיבהו כמו שהכאיבו הזהיר האל מזה..

ושב אין הרמב"ם מביא שום חילוק בין ענייני ממון לענייני צער גוף. גם פה ראוי לציין כי הרמב"ם בהמשך מביא את הדוגמה המובאת במדרש ודנה על בענייני ממון.

(הרמב"ם מדבר על איסור הנקימה גם ביד החזקה, הלכות תלמוד תורה, פרק ז' הלכה יג', אולם שם עוסק הרמב"ם בתלמיד חכם ואנו נעסוק בעניין זה בפני עצמו בהמשך).

רוב הפוסקים, ובהם התקרי לב²⁵, מנחת חינוך²⁶, סביב ליראיו²⁷ והחפץ חיים²⁸ מבינים כי הרמב"ם סובר שבין בענייני ממון ובין בענייני צער גוף שייך איסור לאו ד"לא תיקום". גם בגר"פ בהערותיו על ספר המצוות לרס"ג²⁹ למרות שבתחילה רצה להוכיח ברמב"ם כי איסור לאו ד"לא תיקום" שייך רק בענייני ממון ואילו בענייני צער גוף זה רק מצד מידת חסידות כפי שנראה מדבריו³⁰:

... וכן היה דרך חסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינן משיבין ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו וחכמים גדולים היו משתבחים כמעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא החרימוהו לכבודו וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה...

אך בהמשך דבריו (שם) מוכיח מדברי הרמב"ם בספר המצוות³¹ שאיסור "לא תיקום" שייך בין בענייני ממון ובין בענייני צער גוף.

24 לאוין שד'.

25 יו"ד, ח"ג, סימן פ'.

26 מצוה רמא'.

27 על היראים, סימן מ'.

28 בפתחה, לאוין ח' - ט'.

29 ח"א, עמי קלד'.

30 הלי תלמוד - תורת, פרק ז', הלכה יג'.

31 לאו שד'.

ביתר הרחבה דן בכך הגר"פ בח"ב³² וגם שם מוכיח ברמב"ם שאין חילוק בין ענייני ממון לבין ענייני צער גוף, אך שם תולה זאת בגירסה שונה בגמרא שהייתה כנראה בידי הרמב"ם³³ כפי שמובאת אצל בנו של הרמב"ם³⁴ ושם לאחר השאלה כיצד מותר לתלמיד חכם לנקום תשובת הגמרא היא: "ההוא במילי דאורייתא". כלומר, בענייני תורה באמת אין חילוק בין ממון לצער גוף ויש לאו ד"לא תיקום" בשניהם, אך בענייני דרבנן יש חילוק בכך שבענייני ממון יש איסור לאו ד"לא תיקום" ובענייני צער גוף - אין. לכן, מסביר הגר"פ, בהלכות תלמוד - תורה פוסק הרמב"ם (בהתעסקותו בתלמיד חכם) שרק בפרהסיא אסור לתלמיד חכם למחול, כי בפרהסיא זה בזיון התורה וזו הכוונה ב"מילי דאורייתא"³⁵.

אמנם בזרע חיים³⁶ טוען כי גם הרמב"ם סובר כרוב הפוסקים שלאו ד"לא תיקום" נאמר רק בענייני ממון ולא בענייני צער גוף וראייתו מכך שהרמב"ם הביא את הדוגמה של הגמרא והמדרש בה מדובר דווקא על ענייני ממון ולא בענייני צער גוף.

לאור הדברים יוצא, כי הרמב"ן, ספר החינוך, ורוב הדעות ברמב"ם טוענים שאיסור לאו ד"לא תיקום" שייך בין בענייני ממון ובין בענייני צער גוף.

וקשה. שכן דעה זו נוגדת את פשט הסוגיה בה נאמר כי איסור "לא תיקום" נאמר דווקא בענייני ממון. אם - כן, נשאלת השאלה כיצד אפשר לטעון כי גם בענייני צער גוף יש איסור לאו ד"לא תיקום"?

החקרי לב³⁷ והתפץ חיים³⁸ נדחקים ומסבירים לדעה זאת את הגמרא באופן שנכון שההוא-אמינא של הגמרא הייתה שאיסור לאו ד"לא תיקום" נאמר רק בענייני ממון, אולם לאחר שאלת הגמרא "והא תניא הנעלבין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין עושין מאהבה ושמחין ביסורין עליהן הכתוב אומר ואהביו כצאת השמש בגברתו לעולם?" נדחת אותה הוא-אמינא ומסקנת הגמרא היא שאיסור הלאו נאמר גם בענייני ממון.

---

32 דף נב ע"א.

33 ואלו הם גם דבריו של הרב דב בעריש צוקרמן כפי שמובאים ב"ספר השלמות על מנחת חינוך".

34 בספר "מעשה נסים", סימן יג'.

35 כנראה שגירסה זו הייתה גם בידי התשב"ץ שמביא בספרו "מגן אבות" בפ"ה, משנה יב' על "קשה לכעוס ונוח לרצות - חסיד" כך: "וכבר אמרו ביומא כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם, וזה במילי דשמיא". וכך מבין בו הגר"פ (על ספר המצוות לרס"ג, ח"ב, דף נב.).

36 על חפץ חיים בפתיחה, לאווין ח' - ט', קטע ב.

37 יו"ד, ח"ג, סימן פ'.

38 בפתיחה, לאווין ח' - ט'.

וביתר פירוט מסביר השבילי חיים³⁹ את מהלך הגמרא בצורה הבאה:

1. "ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוודק כל תלמיד שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם".

2. שואלת הגמרא: "והכתיב לא תקם ולא תטר"? עונה הגמרא: "ההוא בממון הוא דכתיב, דתניא: איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? נקימה - אמר לו השאילני מגלך. אמר לו: לאו. למחר אמר לו הוא: השאילני קרדומך. אמר לו: איני משאילך כדרך שלא השאלתני. זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה? אמר לו: השאילני קרדומך. אמר ליה: לא. למחר אמר לו: השאילני חלוקך. אמר לו: הילך, איני כמותך שלא השאלתני זו היא נטירה." כלומר, בשלב הזה ההוא-אמינא היא שאיסור לאו של "לא תיקום" שייך הן בתלמידי חכמים והן בשאר בני - אדם דווקא בענייני ממון ולא בענייני צער הגוף.

3. שואלת הגמרא: "וצערא דגופא לא? והא תניא: הנעלבין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין עושין מאהבה ושמחין ביסורין עליהן הכתוב אומר ואהביו כצאת השמש בגברתו" וברייתא זו נאמרה רק ביחס לתלמיד חכם. כלומר, הרי רואים שגם לתלמיד חכם יש מידת חסידות למחול על כבוד תורתו וכבוד גופו (=צער גוף)? וכל זה דווקא בתלמיד חכם שיש עניין של בזיון התורה ולכן זה רק ממידת חסידות, אך בשאר בני - אדם יש איסור לאו מן התורה בנקמה.

4. עונה הגמרא: "לעולם דנקיט ליה בליביה" כלומר, באמת בשאר בני - אדם ישנו לאו דאורייתאי שלא לנקום, אולם בתלמיד חכם שבזיונו הוא בזיון התורה נאסר עליו למחול לגמרי וצריך הוא לשמור את נקמתו בליבו.

5. שואלת הגמרא: "והאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו"? עונה הגמרא: "דמפייסו ליה ומפייס" דהיינו, תלמיד חכם אינו רשאי למחול לגמרי עד שיבקשו ממנו סליחה.

אם כן לשיטה זו: איסור לאו של "לא תיקום" נאמר בין בענייני ממון ובין בענייני צער גוף. אולם לתלמיד חכם, שבזיונו הוא בזיון התורה, נאסר למחול לגמרי עד שיבקשו ממנו סליחה. וזה דווקא בענייני צער גוף, אולם בענייני ממון מובן שגם תלמיד חכם מוזהר בלאו על הנקמה.

אך ישנה עדיין קושייה על שיטה זו. הרי הדוגמה שמובאת הן בגמרא והן במדרש עוסקת דווקא בענייני ממון ולא בענייני צער גוף? וכן הרמב"ם וספר החינוך עצמם מביאים את אותה דוגמה ולא דוגמה שעוסקת בענייני צער גוף?

39 על החפץ חיים בפתיחה, לאווין חי' - טו.

העמודי הארזים⁴⁰ מנסה להסביר את הקושי על - פי הלשון המיוחדת בדוגמה המובאת במדרש "עז היכן היא כחה של נקימה?". התורה באה לחדש שאפילו בענייני ממון שבהם אין בזיון לחברו בכך שמסרב להשאיל לו דבר מה ובכל זאת התורה אוסרת את הנקמה, קל - וחומר בענייני צער גוף, שאם ינקום בחברו, יתבזה חברו, שאסור לנקום. כלומר, בכך שהובאה דוגמה בעוסקת דווקא בענייני ממון למדנו בקל - וחומר הזהרה גם על ענייני צער גוף.

אולם בעמודי הארזים (שם) דוחה הסבר זה בטענה שהיא אינה מוכרחת. שהרי ניתן להסביר לשון מיוחדת זו בדרך שונה: החידוש הוא שאפילו בנקמה שאדם בסה"כ גומל לאיש כמעשהו אסרה זאת התורה, קל - וחומר שאסור לנקום במעשים אחרים מעבר למה שאותו אדם עשה לך. אולם כל זאת דווקא בענייני ממון ולא בענייני צער גוף.

אמנם, על השאלה על הרמב"ם וספר החינוך, מדוע נקטו בדוגמה זו העוסקת בענייני ממון, למרות שלדעתם הלאו הוא לאו דווקא בענייני ממון (אם נסביר כך את הרמב"ם לפי רוב המפרשים) ניתן לענות בפשטות, שהם העתיקו את הדוגמה, כפי שמובאת במקורות, וכך היא שיטתו של הרמב"ם להביא את הדברים כפי שהובאו בגמרא.

ראינו עד כה שתי דעות עיקריות: אחת הסוברת כי לאו ד"לא תיקום" נאמר דווקא בענייני ממון, ושנייה הסוברת שלאו זה נאמר גם על ענייני צער גוף.

החפץ חיים⁴¹ כותב כך:

ולפעמים שהמספר עובר ג"כ על לאו דלא תיקום ולא תיטור, כגון שיש לו שנאה עליו ע"ד שביקש ממנו לעשות לו טובה בדבר שאילת ממון וכיוצא בזה ולא הטיבו...

כלומר, הוא נוקט כרוב הפוסקים כי הלאו ד"לא תיקום" נאמר דווקא בענייני ממון⁴², אולם בבאר מים חיים (שם) מביא את שתי הדעות ופוסק:

היוצא מדברינו אם ציערו צערא דגופא מחלוקת בין הראשונים אם מותר מן התורה לנקום ממנו וספיקא דאורייתא לחומרא. אבל אם העוולה שיש לו עליו הוא עבור ענייני ממון לכולי עלמא אסור לנקום ממנו בכל גוונא כש"כ בפנים.

40 על היראים, סימן מ'.

41 פתיחה, לאווין ח' - ט'.

42 וכך הביא בספרו "אהבת חסד" בפתיחה "... כגון שהוא ביקש ממנו לעשות לו טובה בדבר שאילת ממון וכיוצא בזה..."

ראוי לבדוק מה נחשב ענייני ממון שבהם לכולי - עלמא יש איסור לאו בנקמה.

כותב על כך היראים⁴³ שבענייני ממון אין הכוונה רק לשאילת חפצים כמו בדוגמה המובאת בגמרא ובמדרש, אלא גם שאר עניינים העוסקים בממון אפילו אינם כלים.

הקרית ספר⁴⁴ טוען כי בשאילת כלים כבדוגמה המובאת בגמרא ובמדרש איסור הנקמה הוא לאו דאורייתאי, אך בשאר ענייני ממון בדעות ובדברים האיסור הוא רק מדרבנן.

החפץ חיים (שם) כותב שאם אדם סירב להשאיל לחברו חפץ והלך החבר וסיפר עליו לשון הרע כנקמה, עובר החבר על לאו ד"לא תיקום". וקשה הרי לשון הרע אינו עניין ממוני? מסביר החפץ חיים שהיראים בא להדגיש שרק בענייני ממון יש לאו של נקמה מה שאין כן בענייני צער גוף. אולם זה דווקא בהגדרת המעשה עליו באה הנקמה, אך במעשה הנקמה עצמו - כל צורה של נקמה אסורה, והראיה, שהרי צער הגוף חמור מעניין ממון (כי בעניין צער גוף התירו את הנקמה ובענייני ממון אסרו), ואם אסור לנקום במעשה שהוא עניין ממוני כל - שכן שיהיה אסור לנקום על - ידי מעשה שהוא עניין צער גוף.

אמנם מסתפק החפץ חיים במקרה שהראשון ציערו בצער הגוף, שמהתורה מותר לנקום על כך. האם מותר שהנקמה תהיה במעשה שקשור לענייני ממון, כגון סירוב השאלת חפצים וכדומה?

ומוסיף החפץ חיים בבאר מים חיים (שם) וטוען שגם לאוסרים את הנקמה בלאו, בין בענייני ממון ובין בענייני צער גוף, זה דווקא לאחר זמן, אך בשעת מעשה מותר מן הדין להשיב על החירופים ורק משום מידת חסידות של "נעלבים ואינם עולבים" ו"כל המעביר על מידותיו" צריך למחול ולא לנקום. ומסביר החפץ חיים שזו סברא נכונה, שכן טבע האדם הוא שבשעת מעשה אינו יכול להיות כאבן בלי רגשות ולא להגיב (אלא אם - כן ניחן במידות קדושות) ולכן התירה לו התורה באותו רגע להגיב. אך לאחר זמן שכבר נח מרוגזו - אסרה התורה על האדם להעיר את רוחו ולנקום באדם שעשה כנגדו עוולה.

אולם קצת קשה לי להבין כיצד הסיק החפץ חיים רעיון זה מתוך הסוגיה. הרי בהמשך דבריו טוען החפץ חיים שבשאלת הגמרא "וצערא דגופא לא והא תניא הנעלבין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין...?" נדחית ההוא-אמינא הראשונה שלאו ד"לא תיקום" שייך רק בענייני ממון ולמסקנה גם בענייני צער גוף אסור מדין לאו לנקום. אם - כן, כיצד הוא

43 בסימן מ'. וכך מביא החפץ חיים בפתיחה, בבאר מים חיים, לאווין ח' - ט'.

44 הלכות דעות, אזהרה י'.

משתמש באותה ברייתא, ללמוד שהלאו נאמר רק בשעת מעשה? ואם בסברה עסקינן, מהיכי תיתי לו לחלק בין שעת המעשה לבין לאחר זמן?

השבילי חיים⁴⁵ טוען⁴⁶ כי חילוק הגמרא בין ענייני ממון לבין ענייני צער גוף הוא בעצם חילוק בין מניעת טובה לבין עשיית רעה. כלומר: אין חילוק בין ענייני ממון לבין ענייני צער גוף, אלא החילוק הוא בין מקרים בהם השני אינו רוצה לעשות עמך טובה (כבנידון דידן שמסרב להשאל לו חפץ), שאז יש איסור לאו ד"לא תיקום", לבין מקרים בהם השני פוגע בך פיזית או נפשית, שאז מן התורה מותר לנקום אפילו בענייני ממון. ורק ממידת חסידות האדם נדרש האדם למחול. סברתו היא, כי ירדה התורה לסוף דעתו של האדם שבדברים שלא עשו לאדם טובה – יכול ונדרש האדם להבליג, אך במקרים שעשו לאדם רעה - לא כל אדם מסוגל למחול, ולכן התירה שם התורה את נקמה⁴⁷.

אמנם דבריו יכולים להסתדר בגמרא ובראשונים שלא נתנו טעם לחילוק בין ענייני ממון לבין ענייני צער גוף, ונאמר כי הדוגמה המובאת בגמרא ובמדרש וכן דברי הגמרא "ההוא בממון" היא דוגמה לדברים שיש בהם מניעת טובה ולא עשיית רעה ודיברה התורה בלשון הווה, אולם ביראים, שכותב במפורש שהלאו הוא דווקא בענייני ממון וזה נלמד ב"ג מידות, אי אפשר להכניס את דברי השבילי חיים.

2. הדיבור במעשה הנקימה – תנאי הכרחי או לא?

הדוגמה המובאת בגמרא ובמדרש למקרה נקמה הוא "איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה נקימה אמר לו השאילני מגלך אמר לו לאו למחר אמר לו הוא השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני זו היא נקימה" (כך הוא בגמרא, ובמדרש בשינויים קלים)

מדוגמה זו רואים שהנקימה צריכה להיות בדיבור. כלומר, לומר בפירוש שאיני רוצה להשאיל לך בגלל שאתה לא רצית להשאיל לי. נשאלת השאלה: האם זה בדווקא? האם על נקמה בלב אין עוברים על לאו ד"לא תיקום"? כלומר, כאשר אדם ינקום בליבו ויסרב להשאיל לחברו חפץ אך לא יאמר בפיו שסירבו נובע מנקמה, האם אין בזה איסור לאו ד"לא תיקום"?

בנושא זה חלוקים הפוסקים והפרשנים כפי שנראה לקמן:

45 על החפץ חיים, שם.

46 וכן מצאתי בדברי הרב אליקים קרומביין בתחומין ו' (עמ' 294).

47 הולך בשיטת החפץ חיים בסברתו לחלק בין היתר הנקמה בשעת מעשה לבין איסור הנקמה לאחר זמן, ובדרך זו הלכתי גם אני בנסיון למצוא סברה לדעה המחלקת בין ענייני ממון שם אסורה הנקמה לבין ענייני צער גוף בהם התירה התורה את הנקמה.

נקמה – דווקא בפיו:

הרש"ל בביאורו לסמ"ג⁴⁸ כותב בין שאר דבריו:

דשמא אף בלאו הכי לא היה משאילו ולשום התנצלות שאינו משאילו הוא דאמר הכי. אבל גבי נטירה שמשאילו אלא שנוטר הדברים בליבו אין חילוק בין חברו לאחר.

ונראה לדייק מדבריו שעוברים בלאו ד"לא תיקום" דווקא בדיבור. ואין לדחות ולומר שבסך הכל נקט את לשון הגמרא או המדרש, מפני שגם בדוגמה לנטירה המובאת בגמרא ובמדרש כתוב "אמר לו הא לך איני כמותך שלא השאלת לי קרדומך", ובכל אופן מסביר הרש"ל שעל נטירה עוברים גם בנטירה בלב, ואילו ביחס לנקמה כותב דווקא שאומר לו שאינו משאיל לו כנקמה על מעשהו.

גם בדינא דחיי⁴⁹ כותב כך במפורש בהסברו מדוע צריך גם לאו לנקימה וגם לאו לנטירה, הרי לכאורה נקימה כוללת את הנטירה? אלא שיש הבדל בין הנקימה לבין הנטירה שכן נקימה היא בדיבור ונטירה היא בלב.

כמו כן נראה לדייק כך בתורה תמימה⁵⁰ שכותב "מפרש דנקימה היא בפועל ונטירה היא בלב".

וכדברים אלו ממש כתב המלבי"ם⁵¹.

וכך רצה בתחילה לדייק הגר"י פערלא⁵² מהרמב"ם⁵³ ומספר החינוך⁵⁴ שכותבים ביחס ללאו ד"לא תשנא את אחיך בלבבך" כי רק על שנאה בלב עוברים על לאו זה, אך אם אומר לו בפיו ששונא אותו אינו עובר בכך על לאו ד"לא תשנא" אלא עובר על לאו ד"לא תיקום ולא תיטור". הרי שכדי לעבור על "לא תיקום" צריך שיהיה בדיבור.

נקמה – גם בליבו

אולם הגר"י פערלא דוחה את הדיוק הנ"ל מהרמב"ם ומספר החינוך שכן ניתן לומר בפשטות כי הם סוברים שעל "לא תיקום" עוברים גם בנקמה בלב.

48 לאו יאי - יב'.

49 לאוין יאי.

50 ויקרא י"ט, יח', ס"ק יט'.

51 שם, פיסקה מד'.

52 על הרס"ג, ח"ב, עמ' נב..

53 מצווה שבי'.

54 מצווה רלח'.

רק שביחס לשנאה, אם זה בדיבור אינו עובר על "לא תשנא" אלא על "לא תיקום".

ואכן כך ניתן לדייק ברמב"ם ובספר החינוך במקומות אחרים.

הרמב"ם⁵⁵ כותב לבאר את הנקמה כך: "שהזהירונו שלא לנקום קצתנו מקצתנו והוא שעשה לו מעשה אחד ולא יסור מלחפש אחריו עד שיגמלהו כמעשהו הרע או יכאיבהו כמו שהכאיבו...". ואין פה שום הדגשה שהנקמה עליה מדברת התורה צריכה להיות בדיבור דווקא. (אמנם נכון שבהמשך המצווה מצטט הרמב"ם את הדוגמה המובאת במדרש ובה כתוב שהנקמה נעשית בדיבור, אך אין מכך ראיה, שכן זו דרכו של הרמב"ם לצטט את הדברים כפי שמובאים במקור).

וכן בספר החינוך⁵⁶ כותב ביחס לנקמה בדומה לדברי הרמב"ם⁵⁷: "... ונוהג רוב בני אדם שבעולם הוא שלא יסורו מלחפש אחריו מי שהרע להן עד שיגמלוהו כמעשהו הרע או יכאיבהו כמו שהכאיבם. ומזה העניין מנענו השם ברוך הוא באומרו לא תקום...". וגם פה אין חילוק בין נקמה בדיבור לבין נקמה בלב.

הגר"י פערלא מדייק כשיטה זו גם ברמב"ם⁵⁸ בדבריו:

ויאמר הכתוב, אל תשנא את אחיך בלבבך... ואחרי כן יזהיר שלא תנקום ממנו ולא תטור בלבבך מה שעשה לך, כי יתכן שלא ישנא אותו אבל יזכור החטא בלבבו (ומדבר על לא תיקום ולא תיטור ביחד, א.ו.), ולפיכך יזהירו שימחה פשע אחיו וחטאתו מלבבו. כלומר, גם נקמה בלב אסורה.

וכך סובר הגר"י פערלא עצמו (שם) "אבל ודאי גם בשתיקה עבר בלא תיקום".

וכן סובר הראב"ד על הסיפרא⁵⁹ שכותב "ואע"פ שלא הזכיר הנקימה בפיו כי הקב"ה בוחן לב חוקר כליות".

55 מצווה ל"ית שד'.

56 והגר"י פערלא (על רס"ג, ח"ב, נב.) מדייק זאת בספר החינוך (מצווה רמב"ם) בדבריו "שלא לנטור, כלומר שנמנענו מלנטור בלבבינו מה שהרע לנו אחד מישראל...". אמנם אפשר לדחות דיוק זה, שכן ניתן לומר שנטירה אכן אסורה גם בלב אך הנקימה אסורה רק בדיבור, כפי שמובא בפירוש בתורה תמימה, מלבי"ם ובדינא דחיי. אלא שהגר"י פערלא כנראה הבין שנקמה ונטירה אתקשו להדדי וכמו שבנטירה עוברים גם בלב כך בנקמה עוברים בלב ולא דווקא בדיבור.

57 מצווה רמא'.

58 ויקרא, י"ט, יח'.

59 פרשת קדושים, פ"ד, יא'.

ב. תלמידי חכמים

מפשט הסוגיה ביומא⁶⁹ עולה כי תלמיד חכם חייב לנקום בליבו כל עוד לא ביקשו ממנו סליחה, שכן לאחר ששאלת שם הגמרא: "וצערא דגופא לא והא תניא הנעלבין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין...?" עונה הגמרא: "ההוא דנקיט ליה בליביה" ושאלת הגמרא: והאמר רבא כל המעביר על מידותיו... "עונה הגמרא: "דמפייסא ליה ומפייס". וכן בשבת סג. מובא "אם תלמיד חכם נוקם ונוטר כנחש הוא חוגרהו על מתניך".

לפיכך תמוה מאוד מדוע היראים⁷⁰ וספר החינוך⁷¹ אינם כותבים שתלמיד - חכם צריך לנקום ולנטור?

ובאמת התירו שאר הפוסקים ואף חייבו את תלמידי החכמים לנקום מפני בזיון התורה שיש בבזיונם, אך נראה שגם בכך יש חילוקים.

הריב"ש⁷² כותב שתלמיד חכם אסור למחול וחייב לנקום בליבו כאשר ביזוהו בין בצינעא ובין בפרהסיא, ורק אם ציערוהו אישית אז בצינעא יכול למחול, ובפרהסיא אינו רשאי למחול.

וכך ניתן לדייק גם מדברי המאירי⁷³ שכן כותב שם שלמלך ולתלמיד-חכם אסור למחול וצריך שהנקמה תהיה שמורה בליבם, ואם האדם הפוגע עלול להענש על - ידי מי שיזדמן - לא ימנעו זאת. והמאירי אינו מחלק בין בזיון בצינעא לבין בזיון בפרהסיא.

אולם רוב רובם של הפוסקים מחלקים בין בזיון תלמיד חכם בצינעא לבין בזיון תלמיד - חכם בפרהסיא.

ראשון לכולם הוא הרמב"ם⁷⁴ הפוסק כך :

אע"פ שיש רשות לחכם לנדות לכבודו אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה אלא מעלים אזניו מדברי עם הארץ ולא ישית לכו להן כענין שאמר שלמה בחכמתו גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך וכן היה דרך חסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינן משיבין ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא החרימוהו לכבודו וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה במה דברים אמורים כשבזהו או חרפהו כסתר

69 דף כב ע"ב - כג ע"א.

70 סימן מ'.

71 מצווה רמא'.

72 שו"ת ריב"ש, סימן רכ"ו.

73 יומא כג ע"א ד"ה "נקימה ונטירה".

74 הלכות תלמוד תורה, פ"ז, הלכה יג'.

אבל תלמיד חכם שבזהו או חרפו אדם
בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו ואם מחל
נענש שזה בזיון תורה אלא נוקם ונוטר הדבר
כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו⁷⁵

כלומר, הרמב"ם פוסק שאם ביזו תלמיד חכם בסתר יכול לנקום על כך,
וממדת חסידות צריך למחול, אך אם ביזוהו בפרהסיא אסור לו למחול, ואם
מוחל נענש על כך⁷⁵.

וכבר תמהו המפרשים (וראה בלח"מ על הרמב"ם במקום) מהיכן לו
לרמב"ם חילוק זה? הרי מפשט הסוגיה אין הבדל בין בזיון תלמיד חכם
בסתר לבין בזיון תלמיד חכם בפרהסיא, כפי שאכן פסק הריב"ש שהובא
לעיל?

מצאנו שני הסברים לחילוק זה:

1. מסביר הכס"מ⁷⁶ שהרמב"ם למד זאת מסתירה בין שני מקורות
בגמרא. שכן בגמ' במגילה⁷⁷ מובא: "שאלו תלמידיו את רבי נחוניא בן הקנה
במה הארכת ימים אמר להם... ולא עלתה על מטתי קללת חברי כי הא דמר
זוטרא כי הוה סליק לפורייה אמר שרי ליה לכל מאן דצערן...". כלומר,
תלמיד חכם כן צריך למחול ולסלוח למצערים אותו, ואילו בסוגייתנו נאמר
"כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם"! מכאן למד
הרמב"ם לחלק בין צינעא לפרהסיא ופסק שכאשר מבזים ומצערים תלמיד
חכם בצינעא, ועל כך דיברה הגמרא במגילה יש מידת חסידות למחול ולסלוח
(ומכאן דברי הרמב"ם: "וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים
ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא החרימוהו לכבודו"). אך כאשר מבזים
ומצערים תלמיד חכם בפרהסיא - אסור לו למחול על כך ואם מחל נענש. ועל

75 מהיכן למד הרמב"ם שתלמיד חכם המוחל על בזיונו שנעשה בפרהסיא נענש על כך?
מסביר הבי"י (שם) שלמד זאת מדברי הגמרא ביחס לשאול. כך מביאה בגמרא: "אמר רב
יהודה אמר רב מפני מה נענש שאול מפני שמחל על כבודו... ואמר רבי יוחנן משום רבי
שמעון בן יהוצדק כל תלמיד שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם...". ומבין
הרמב"ם שדברי הגמרא ביחס לתלמיד חכם הם בעצם הסבר מדוע נענש שאול! מפני
שהיה תלמיד חכם ומחל על בזיונו ולכן נענש.

וכך נראה שלמד גם המאירי (יומא כג ע"א) שכן כותב "ועל זה אמרו כל תלמיד חכם
שאינו נוקם ונוטר כנחש... אינו תלמיד חכם... ועל זה אמרו מפני מה נענש שאול?
שמחל על כבודו" כלומר, גם המאירי מסמיך את עונש שאול להלכה שלתלמיד חכם
אסור למחול על בזיונו. משמע שהבין שעונש שאול בא בגלל היותו תלמיד חכם ובכל
אופן מחל על כבודו.

אולם הלח"מ (על הרמב"ם במקום) לא מסכים שניתן ללמוד זאת משאול. כי ניתן לומר
ששאול נענש מפני שמחל על בזיונו בהיותו מלך. ואילו המשך הגמרא ביחס לתלמיד חכם
הם דברים חדשים. ולכן נשאר עדיין הלח"מ ב"צריך עיון" מניין לרמב"ם שתלמיד חכם
שמוחל על בזיונו נענש על כך.

76 על הרמב"ם במקום ובבי"י, יו"ד, סימן שלד', סעי' מז'.
77 כח ע"א.

מציאות זו מדברת הסוגיה ביומא ש"כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם".

2. עוד אפשרות להסברת חילוק הרמב"ם בין בזיון תלמיד חכם בפרהסיא לבין בזיון תלמיד חכם בצניעא היא על - פי גירסת בנו של הרמב"ם בגמרא (כפי שמובאת בספר מעשה ניסים⁷⁸), שכן גירסה זו גורסת כך: "ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק כל תלמיד שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם והכתיב לא תקם ולא תטר! **הא במילי דאורייתא הא במילי דעלמא**" (במקום "ההוא בממון הוא דכתיב").

לפי גרסה זו יסביר הרמב"ם ש"מילי דאורייתא" הכוונה לבזיון התורה ובזיון התורה זה דווקא כאשר מבזים תלמיד חכם בפרהסיא ובכהאי - גוונא אסור לו לתלמיד חכם למחול, אך בזיון תלמיד חכם בצניעא זה נחשב כ"מילי דעלמא" ולא בזיון התורה, ובמקרה כזה מותר לתלמיד חכם למחול⁷⁹.

בשיטה זו של הרמב"ם סוברים רוב הפוסקים שהם: סמ"ג⁸⁰, סמ"ק⁸¹, מנחת חינוך⁸², ב"י⁸³, מהרש"ל⁸⁴, עמודי הארזים⁸⁵ ויד הקטנה⁸⁶.

סיכום

הריב"ש (וכך ניתן לדייק מהמאירי) סובר שעל בזיון תלמיד חכם בין בפרהסיא ובין בצניעא אסור לתלמיד חכם למחול, ורק אם ציערוהו אישית, אז בצניעא - מותר לו ממידת חסידות למחול, ובפרהסיא אינו רשאי למחול.

אך רוב רובם של הפוסקים ובראשם הרמב"ם, פוסקים שרק בבזיון תלמיד חכם בפרהסיא אסור לו למחול ואם מוחל - נענש על כך. אך בבזיונו: בצניעא מותר לו ממידת חסידות למחול.

78 סימן יג.

79 וזו הייתה כנראה גם גרסת הריטב"א בר"ה יז ע"ב ד"ה "אמר רבא" שכותב "ואע"ג דכתיב לא תיקום ולא תיטור! התם במילי דעלמא אבל במילי דשמיא איבעי ליה להיות נוקם ונוטר. וכנראה ש"מילי דשמיא" = "מילי דאורייתא" בגרסת בנו של הרמב"ם.

80 לאווין יב.

81 מצווה קכט.

82 מצווה רמא.

83 יו"ד, שלד.

84 עמודי שלמה, ב"ח (שם), לאווין יב.

85 על היראים, סימן מ'.

86 הלכות מדע, פי"ז, ס"ק כ' - כא.

מה עניין דימוי נקימת התלמיד חכם לנחש? ("נוקם ונוטר כנחש")?

להראות שלא על בזיונו הוא נוקם אלא על בזיון התורה

כך מסבירים הייעלזו חסידים⁸⁷ ובמעיינה של תורה⁸⁸ על - פי המדרש⁸⁹ המספר כי באו בעלי החיים אצל הנחש ושאלוהו איזו הנאה יש לך בנושך את האדם? הרי אינך מרגיש שום טעם בנשיכה? ענה הנחש: אתם צודקים, אך מה אעשה שמשמים ציווני לנשך כדי להעניש את האדם. כך תלמיד חכם שנוקם ונוטר על בזיונו צריך להרגיש כי לא על כבודו האישי הוא נוקם, אלא מן השמים מצווה הוא לנקום על כבוד התורה המתבזית בבזיונו.

עיקרון זה בצורה קצת שונה מביא ב"אוצרנו הישן" את ה"דברי חכמים"⁹⁰ המסביר שלפני עניין התלמיד חכם מובא בגמרא "...מפני מה נענש שאול מפני שמחל על כבודו שנאמר ובני בליעל אמרו מה ישענו זה ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש וכתוב ויעל נחש העמוני ויחן על יבש גלעד..." ובמקום אחר אומרים חז"ל שנחש רצה לנקום בעמ"י על הכתוב בתורה "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'". כלומר: הוא נקם את נקמת עמו ולא את נקמתו האישית. כך מלמדת הגמרא בסומכה את עניין התלמיד חכם לעניינו של נחש העמוני, כי תלמיד חכם צריך לנקום את נקמת התורה ולא את נקמתו האישית.

להראות על עוצמת נקמה קטנה

המהרש"א⁹¹ באגדות מסביר על פי הפסוק הנאמר לנחש "ואיבה אשית בינך ובין האשה הוא ישובך ראש ואתה תשופנו עקב". כלומר, למרות שהאדם פוגע בנחש במקום עיקר חיותו, בראש, הרי הנחש מכה במקום שפל, בעקב. כך נקמת התלמיד חכם צריכה להיות בעוצמה קטנה ביותר.

בתורה תמימה⁹² מסביר שנקמת התלמיד חכם הולכת ופוחתת כמו ארס הנחש, שכלל שהנחש מזקין - כוח הארס שבו הולך ונחלש.

ג. מלך

כך יוצא מפשטות הגמרא ביומא⁹³ "אמר רב יהודה אמר רב מפני מה נענש שאול מפני שמחל על כבודו..."

87 עמ' פח'.

88 עמ' קיח' בשם השפתי צדיק בשם הבעש"ט.

89 בגמרא, בתענית ח ע"א אכן מובא הרישא של המדרש הזה אך תשובת הנחש שונה ולא קשורה לנושא זה. לא מצאתי את המשך המדרש כפי שמצוטט בספרים אלה.

90 על ויקרא י"ט, יח.

91 יומא כג ע"א.

92 ויקרא י"ט, יח, ס"ק קכ'.

אולם, לפי זה קשה על דוד המלך שמחל לשמעי בן גרא כאשר קללו קללה נמרצת כמסופר בשמואל ב', ט"ז, ה' – י' ואומר דוד בפס' יא': "הנה בני אֲשֶׁר יָצָא מִמֶּעֵי מִבְּקֶשׁ אֶת נַפְשִׁי וְאֶף כִּי עָתָה בֶן הַיְמִינִי הֵנִיחוּ לוֹ וַיִּקְלַל כִּי אָמַר לוֹ הִ' " ?

המנחת חינוך⁹⁴ שואל זאת על ספר החינוך שמביא את דוד כדוגמה לאדם שמבין שכל מה שנעשה לו - מאת ה' הוא, ולכן אינו נוקם ונוטר. והרי דוד היה מלך? עונה המנחת חינוך שייתכן שלדוד לא היה אז עדיין דין מלך.

ממשיך המנחת חינוך ושואל: הרי דוד הוא תלמיד חכם וכיצד מחל? עונה המנחת חינוך שבאותו רגע היתה לדוד סיבה מדוע לא לנקום, אך עובדה שלא מחל לו לעד שהרי ציווה את בנו שלמה להוריד את שיבת שמעי בן גרא בדם שאולה (מלכים א', ב', ח').

המהרש"ל⁹⁵ עונה⁹⁶ כי אכן דוד היה מלך, אך מלך בפרהסיא = תלמיד חכם בצניעא ומותר לו למחול לאיש אשר ביזה אותו, מפני שמלך המוחל על בזיונו אין בכך בזיון גדול כי כולם יודעים שיש באפשרותו לנקום, ורק מפאת רחמנותו מוחל לאיש אשר ביזה אותו ואין בכך בזיון המלכות ובזיון התורה (במקרה שהמלך הוא גם תלמיד חכם).

ובהגהות ראבע"ש⁹⁷ עונה עוד תשובה: דוד הבין שבאותה שעה "כלתה אליו הרעה מאת המלך העליון" ולכן לא רצה לנקום, אך שמר את נקמתו בליבו. ואכן, ברגע שחזר לכסא מלכותו מיד בא שמעי בן גרא לפייסו, ובגלל פיוס זה מחל לו. ומדוע, אם - כך, ציווה על שלמה להרגו? מפני כבוד אימו של שלמה – המלכה בת שבע שעל כבודה לא יכול המלך דוד למחול.

ד. גויים, יהודים מומרים ואפיקורסים

בתורת כהנים⁹⁸ מובא "לא תיקום ולא תיטור את בני עמך – (אבל) נוקם אתה ונוטר לאחריים". ופירשו הפרשנים ש"לאחריים" הכוונה לעכו"ם. וכן מביא היראים⁹⁹ ובדינא דחיי¹⁰⁰. וכך נראה בפשטות מהמדרש.

ואכן אנו מוצאים בתנ"ך הרבה פסוקים על נקמה בגויים. לדוגמה: "הרנינו גויים עמו כי דם עבדיו יקום"¹⁰¹; "ויודע בגויים לעינינו נקמת דם

93 כב ע"ב

94 מצווה רמא'.

95 עמודי שלמה, לאווין יא'.

96 המהרש"ל מביא שם עוד שתי תשובות אך לא זכיתי להבינם.

97 על המהרש"ל, שם.

98 פרשת קדושים, פ"ד, הלכה יב'.

99 סימן מ'.

100 לאווין יא' - יב'.

101 דברים, ל"ב, מג'.

עבדיך השפוך¹⁰²; "אל נקמות ה' אל נקמות הופיעי"¹⁰³ ועל הפסוק האחרון שהבאנו מביאה הגמרא בברכות לג. "גדולה נקמה שניתנה בין שתי אותיות שנאמר אל נקמות ה'... ואנו גם מתפללים על כך כל יום בתפילת שחרית "לעשות נקמה בגויים תוכחות בלאומים".

לכן, מקשה בעמודי הארזים¹⁰⁴ מדוע הרמב"ם, הסמיג וספר החינוך לא הביאו זאת להלכה?

אולם ברמב"ם, טוען ב"שם חדש"¹⁰⁵, אפשר לומר שרמז לכך, שכן דייק בלשונו וכתב בפ"ז מהלכות דעות הלכה ז' "הנוקם מחברו", וכן בהלכה ח' (שם) דייק וכתב "כל הנוטר לאחד מישראל". כלומר: גם ברמב"ם ניתן לדייק כדברי תורת כהנים הנ"ל.

אך על הסמיג וספר החינוך נשאר שאלתו של עמודי הארזים בצי"ע.

אולם מלשון הכלי יקר¹⁰⁶ נראה לי לחדש בעניין זה דבר שלא מצאתי בפוסקים, שכן הכלי יקר כותב כך:

לא אמר עמיתך לפי שהנקימה והנטירה תכונה רעה בגוף האדם ואין מן הראוי לבקש נקמה על שום אדם שהוא מבני עמך אם טוב ואם רע, לפי שמסתמא הנקמה היא על מה שעשה לך בגופך או בממונך והדברים ההם אינן ספונים וחשובים כל כך שיהיו ראויין לנקם עליהם.

אמנם מותר לעשות נקמה בגוים כי המה מסתמא רוצים להעבירך מעל מצות ה' ולהדיחך מעל ה' אלהיך וזה דבר חשוב וספון וראוי לבקש נקמה ע"י, כי היא נקראת נקמת ה', לכך נאמר כאן את בני עמך למעט הגוים שאינן מבני עמך שנאמר¹⁰⁷ לעשות נקמה בגוים כי נקמת ה' היא...".

כלומר, הכלי יקר מבין שההבדל בין איסור הנקמה בישראל והיתר הנקמה בגויים הוא ענייני ולא גזעי. פירוש: בישראל מדובר בעניין גוף וממון שאינם כה חשובים לנקום עליהם, אך בגויים מדובר בענייני רוח שרוצים להדיח יהודי מלהאמין בה' ובוזה מותר לנקום. לפי זה, אם גוי לא ירצה להשאיל מגלו לישראל יהיה אסור לנקום בו, כי מדובר פה בענייני ממון,

---

102 תהילים, ע"ט, י.

103 תהילים, צ"ד, א.

104 על היראים סימן מ'.

105 על היראים, שם.

106 ויקרא, י"ט, יח.

107 תהילים קמ"ט

ומאיך גיסא, אם יבוא יהודי וינסה להדיח את חברו מלהאמין בה' יהיה מותר לנקום בו.

ומה ביחס למומרים ולאפיקורסים מישראל?

בעמודי הארזים¹⁰⁸ מוכיח מלשון התורת כהנים כי זוקא בגוי מותר לנקום, אך בישראל - אפילו ברשעים הגמורים שבהם, אסור לנקום. למרות שהם יצאו מכלל "אחיק", מ"מ לא יצאו מכלל "בני עמך".

וכן כותב המהר"ם שיק על המצוות¹⁰⁹.

אמנם, כנגדם, בספר "טעמי המצוות להרדב"ז"¹¹⁰ מובא שמותר לנקום ולנטור במי שאינו עמך במצוות כי במידה שהוא מודד - מודדים לו.

וכן באור החיים¹¹¹ כותב: "דקדק לומר אחיק"¹¹², עמך¹¹³ לומר שאין מצווה אלא על אנשים שעושים מעשה עמך, אבל שונאי ה' כגון המומרים והאפיקורסים אסור לאהוב אותם...". הרי בפירוש שמותר לנקום בכופרים ובמומרים שבישראל.

וכן מוכיח החקרי לב¹¹⁴ מהרמב"ם¹¹⁵ ומספר החינוך¹¹⁶ שטוענים שעל שנהא גלויה עוברים בלא תיקום ולא תיטור, וכשם שמותר לשנוא ישראל כאשר מוצא בו ערות דבר כמובא בפסחים ק"ג ע"א, מותר במצב זה לנקום ולנטור בהם.

108 על היראים, סימן מ'.

109 מצווה רמג'.

110 מצווה כ'.

111 ויקרא, י"ט, יח.

112 כוונתו לפסוק הקודם "לא תשנא את אחיק בלבבך".

113 כוונתו לפסוקנו "לא תיקום ולא תיטור את בני עמך".

114 יו"ד, ח"ב, סימן פ', ד"ה "אך את זה".

115 מצווה שבי'.

116 מצווה רל"ח.

סיכום

בגויים – לכו"ע מותר לנקום.

ובמומרים ואפיקורסים מישראל:

דעת מהר"ם שיק ועמודי הארזים – אסור לנקום בהם.

דעת הרדב"ז, אור החיים והחקרי לב¹¹⁷: מותר לנקום בהם.

ה. "מי שאינו חברו"

המהרש"ל¹¹⁸ עומד על שינוי לשונו של הסמ"ג באיסור הנקמה ובאיסור הנטירה. שכן באיסור הנקמה כותב הסמ"ג "הנוקם על חברו עובר בלא - תעשה". ואילו באיסור הנטירה כותב הסמ"ג "כל הנוטר לאחד מישראל עובר בלא - תעשה". מסביר המהרש"ל שהסמ"ג דייק בלשונו, ואכן איסור הנקמה שייך דווקא בחבירו. שכן אדם שמסרב להשאל למי שאינו חברו (בעקבות כך שאותו אדם ג"כ לא הסכים להשאל לו) - לא מוכח שעושה זאת מכוח הנקמה, שכן אע"פ שאומר לו "איני רוצה להשאלך כשם שאתה לא השאלתני" אפשר לומר שסיבתו האמיתית לסירובו להשאל היא מפני שאינו מכירו ובכל מקרה לא היה משאלו, וזה שאומר לו שסירובו הוא כנקמה, זה רק תירוץ. ורק במי שהוא חברו וברור שהיה משאלו, ועכשיו אינו רוצה להשאלו - ברור שעושה זאת כנקמה ומפני כך זה אסור.

אולם הגרי"פ¹¹⁹ לא מסכים לחילוק זה, וטוען שיש פה חידוש גדול שלא נמצא בשום פוסק ותמוה לחדש חידוש גדול כל - כך ללא שום מקור¹²⁰. ועוד, שנקמה ונטירה איתקשו זה לזה ומניין לחלק שנקמה זה דווקא בחברו בעוד שנטירה זה בכל אחד מישראל. לכן, טוען הגרי"פ, שאיסור הנקמה נאמר בין חברו ובין בשאינו חברו.

---

117 שמוכיח כן מהרמב"ם ומספר החינוך.

118 עמודי שלמה, לאווין יב'.

119 על הרס"ג, ח"ב, עמ' נאי

120 אמנם המהרש"ל יענה שלמד זאת מלשון הסמ"ג.